

Izvorni znanstveni rad
UDK 340.12Hegel, G.W.F.
32:1
Primljeno: 28. lipnja 2012.

Hegelova teorija političkog predstavništva

DOMAGOJ VUJEVA*

Sažetak

U tekstu se razmatra Hegelova teorija političkog predstavništva koja polazi od staleško-korporativnog zastupanja velikih interesa građanskog društva u političkoj državi. Takav oblik predstavništva suprotan je modernom pojmu predstavništva prema kojemu je supstrat predstavljanja uvijek narod kao zajednica slobodnih i jednakih građana koju predstavnik tek treba formirati kao jedinstven i djelatno sposoban subjekt. Kako bi se primjereno vrednovala Hegelova teorija predstavništva i njezini izgledi u suvremenim predstavničkim demokracijama, u tekstu se najprije analizira Hegelova koncepcija ustava koji je širi institucionalni mehanizam posredovanja društvene i političke sfere. Nakon toga prikazuje se Hegelova kritika predstavničke demokracije koja je, prema njemu, oblik predstavništva neprimjeren modernoj državi. Polazeći naime od naroda kao zajednice slobodnih i jednakih građana te svodeći njihovu političku aktivnost na glasovanje na izborima, predstavnička demokracija prema Hegelu isključuje zastupanje posebnih društvenih interesa i istinsku participaciju građana u političkim poslovima, zbog čega ima za posljedicu formalističko određenje države. Osnovni uvid koji Hegelu omogućuje prevladavanje tih proturječnosti predstavničke demokracije uvid je o modernom građanskom društvu kao mjestu povijesne emancipacije čovjeka. Zato upravo “staleži” – formacije proizišle iz podjele rada – i “korporacije” – interesna udruženja pojedinaca – postaju instrument posredovanja društvene i političke sfere u *Filozofiji prava*. No upravo taj uvid osnovni je problem Hegelove teorije predstavništva jer zbog njega Hegel potpuno previda politički potencijal demokratske konstitucije državne vlasti. Ipak, Hegelovo “interesno” predstavništvo nije neprimjenjivo u suvremenim predstavničkim demokracijama – štoviše, ono je nužan funkcionalni korektiv modernom pojmu predstavništva, element koji jednako pripada zbiljnosti moderne države. Takvu ulogu, nastoji se pokazati u zadnjem dijelu rada, ono ima upravo promatra li se iz perspektive Hegelova nauka o ustavu. Staleška skupština naime kod Hegela ne zauzima ono mjesto koje u modernim predstavničkim sustavima pripada

* *Domagoj Vujeva*, viši asistent Fakulteta političkih znanosti na predmetima Povijest političkih ideja i Povijest političkih doktrina.

parlamentu – na tom mjestu u Hegelovu ustavnom modelu stoji monarh – nego je zamišljena kao posredni organ koji stoji *između* najviše državne vlasti i naroda. Drugim riječima, staleška skupština druga je predstavnička instanca u kojoj do političkog izražaja dolazi pluralitet građanskog društva i subjektivna sloboda pojedinaca.

Ključne riječi: Hegel, staleško-korporativno predstavništvo, predstavnička demokracija, građansko društvo, politička država

Političko predstavništvo jedan je od središnjih problema moderne političke teorije. Razlog tome njegov je konstitutivna uloga za državu kao moderan tip političkog poretka. U svojoj utjecajnoj studiji o predstavništvu uvaženi talijanski filozof i politički teoretičar Giuseppe Duso uvjerljivo je pokazao kako se u okviru moderne političke znanosti “pojavljuje pojam predstavništva ne kao jedan od mnogih modaliteta vršenja vlasti (...), nego kao nezamjenjivo sredstvo da se kolektivnom subjektu *dade forma*, da mu se podari glas, volja, mogućnost djelovanja” (Duso, 2006: 12). Pritom takvo značenje predstavništva proizlazi upravo iz individualističkih premisa modernog političkog mišljenja. Neko izvorno mnoštvo nepovezanih pojedinaca uspostavlja se kao jedinstveno političko tijelo samo kroz i preko djelovanja predstavnika. Istovremeno položaj predstavnika proizlazi iz akta opunomoćenja, pristanka pojedinaca koji su njegovoj vlasti podvrgnuti. U krajnje individualističkom obliku i primijenjeno na cijelu državu, takvo shvaćanje predstavništva pronalazimo prvi put kod Hobbesa, ali kako pokazuje Duso, ista logika prisutna je i u drugim teorijama modernog prirodnog prava (neovisno o razlikama koje inače postoje među njima) – kod Pufendorfa, Fichtea, Kanta – te, što je posebno važno, i kod Sieyesa čija se politička teorija može smatrati rodnim mjestom moderne predstavničke demokracije.

U tom svjetlu posebno se zanimljivom pokazuje Hegelova teorija predstavništva. Iako Hegel naime nedvojbeno spada u tradiciju modernog političkog mišljenja, on odbacuje pojam predstavništva karakterističan za tu tradiciju. Kao instrument posredovanja između građanskog društva i političke države, predstavništvo u *Filozofiji prava* odvija se staleško-korporativnim zastupanjem velikih interesa građanskog društva u zakonodavnom tijelu. Staleška skupština, koja je središnji organ predstavništva, svojevrsna je preslika pluralne strukture društva, društvo u malom, a članovi skupštine zastupaju konkretne društvene interese. Hegel tako odbija oba bitna elementa modernog pojma predstavništva¹: niti je predstavnik instanca od na-

¹ U *Filozofiji prava* sasvim izričito: “Ako se poslanici smatraju kao predstavnici, onda to ima organski umni smisao samo u tom slučaju ako nisu *predstavnici pojedinaca*, nego (...) *predstavnici* jedne od bitnih sfera društva, *predstavnici* njegovih velikih interesa. Time predstavljanje nema više to značenje da jedan bude *na mjestu nekog drugog*, nego je sam interes u svom predstavniku *zaista prisutan*” (FP, §311). Ovdje treba napomenuti da Hegel međutim ne obnavlja “starosta-

roda prenesene vlasti niti je supstrat predstavljanja narod kao zajednica slobodnih i jednakih pojedinaca.

Kako vrednovati tu Hegelovu koncepciju predstavništva? To je osnovno pitanje. Tendira li, kako smatra Manfred Riedel, Hegelovo odbacivanje liberalnog pojma predstavništva (odnosno predstavničke demokracije) opozvati u *Filozofiji prava* razvijenu teoriju od države rastavljenog građanskog društva, odnosno priječi li da se građanska emancipacija nastavi političkom (Riedel, 1970: 76, 78)? Ili je Hegelovo rješenje, iako “iznenađujuće na prvi pogled, jer ne odgovara trenutnim trendovima” – više u skladu s pluralnom i diferenciranom strukturom modernog građanskog društva (Kervégan, 2000: 243), odnosno omogućuje li takvo “interesno predstavništvo” veći stvaran utjecaj građana na politički proces nego klasični oblik predstavničkog sustava, koji polazi od naroda kao zajednice slobodnih i jednakih građana, a čija logika zbog svoje konstitutivne uloge za modernu državu isključuje zastupanje socijalnih interesa?

Da bi se ponudili odgovori na ta pitanja, čini se nužnim izvršiti tri koraka: 1) Hegelova teorija “interesnog” predstavništva, iako središnji, samo je jedan element ustava kao sveobuhvatnog institucionalnog okvira unutar kojega se uspostavlja diferencirani identitet građanskog društva i političke države. Kako će se kasnije pokazati, uloga staleške skupštine u odlučujućem smislu ovisi o razumijevanju funkcija drugih dviju vlasti političkog ustava. Stoga je prvo potrebno prikazati strukturu ustava koji integracijom pretpolitičkih sfera u sferu političke općenitosti treba realizirati “konkretnu općost” političke države; 2) svoju koncepciju predstavništva Hegel shvaća kao “treći put sui generis” (*ibid.*: 241) između starostaleškog modela i demokratske konstitucije političkog tijela. No “interesno predstavništvo” razvijeno je u prvom redu u otklonu spram demokracije, zbog čega će se u drugom dijelu ovoga rada razmotriti glavni argumenti Hegelove kritike tog tipa političkog poretka (odnosno, sasvim precizno, predstavničke demokracije) i razlozi zbog kojih on zastupanje organiziranih društvenih interesa smatra primjerenijim modernoj državi proizišloj iz Francuske revolucije; 3) naposljetku, u trećem dijelu pokazuju se te-

leški” oblik predstavništva: naime “staleži” i “korporacije” za njega nisu feudalne, zatvorene i sveobuhvatne društvene grupacije različitog pravnog ranga, nego otvorene, međusobno pravno jednake socijalno-profesionalne formacije proizašle iz društvene podjele rada (staleži) i slobodnog interesnog udruživanja pojedinaca (korporacije). Osim toga oni se u zakonodavnoj vlasti ne pojavljuju kao takvi, nego u transformiranom obliku, točnije, putem zastupnika, koji imaju slobodan mandat, obvezuju se općem dobru i odlučuju većinom glasova (*FP*, §309). Iznimka od toga je supstancijalni ili zemljovlasnički stalež u koji pojedinci ne ulaze slobodnom odlukom, nego rođenjem i koji u staleškoj skupštini nije prisutan preko zastupnika, nego se njegovi članovi osobno pojavljuju u prvom domu skupštine. U ovom radu taj stalež, kao i problemi koji proizlaze iz načina na koji se popunjava te iz njegove političke uloge ostaju izvan razmatranja jer je već sâm Hegelov model “interesnog” zastupanja suprotan modernom pojmu predstavništva.

meljne prednosti i nedostaci Hegelove teorije predstavništva spram modernog pojma predstavništva.

I.

Odnos između građanskog društva i političke države ključan je problem Hegelove spekulativne znanosti o državi. Razlikovanje tih dviju sfera – koje prvi put pojmovno-teorijski formulirano nalazimo upravo kod Hegela – posljedica je Hegelova uvida da se Francuskom revolucijom provedena emancipacija čovjeka događa uspostavljanjem građanskog društva kao prostora slobodnih i jednakih građana. Nakon studije klasične političke ekonomije Hegelu postaje jasno kako “sama politička revolucija, a time i njezina centralna ideja slobode povijesno pripadaju dolasku” novog industrijskog radnog društva, “ono je njihova aktualnost i povijesna nužnost” (Ritter, 1989: 46). Uzimajući za svoj sadržaj potrebitu prirodu čovjeka i apstraktni rad, “građansko društvo” emancipira pojedinca od “sviju pretpostavki povijesno dobivenih životnih poredaka” (*ibid.*: 42). To građansko društvo međutim više nije i ne može biti *političko* građansko društvo (*civitas sive societas civilis, res publica*) kako ga zamišlja cjelokupna dotadašnja tradicija političke filozofije. Odnosi u njemu naime nastaju nesvjesnom nužnošću, opterećeni su teškim proturječnostima (zbog svoje ekonomske osnove građansko društvo teži raspadu u dvije klase) i u konačnici za cilj imaju zadovoljenje posebnih interesa svojih članova. Kao sistem međusobne ekonomske i privatno-pravne međuovisnosti građansko je društvo tako za Hegela, doduše, neki oblik zajedništva, pa ga on naziva i “državom”, ali zbog instrumentalnog i deficitarnog oblika zajedništva koje je u njemu prisutno, građansko društvo samo je “izvanjska”, “razumska država” ili “država iz nužde” (*FP*, §183).

Nasuprot tome, politička država, koju Hegel opisuje u posljednjem odjeljku *Filozofije prava*, sfera je istinskog, političkog zajedništva koja ima “za svrhu ono opće kao takvo” (*FP VI*, §266). Njezin odnos prema sferi građanskog društva u prvome je redu stoga onaj apsolutnog prevladavanja: kao sebe svjesna općost ona mora biti odvojena od antagonističke i posebnim interesima podređene logike građanskog društva. U tom smislu politička je država za preddržavne sfere također “*izvanjska* nužnost i njihova viša moć, čijoj su prirodi podvrgnuti i od koje zavise njihovi zakoni, kao i njihovi interesi” (*FP VI*, §261). Istovremeno međutim taj odnos ne može ostati na stajalištu apsolutne razdvojenosti i suprotstavljanja: kao najviši stupanj običajnosti, zbiljnost konkretne slobode, politička država nije samo posebna institucija nadređena obitelji i građanskom društvu, nego je i njihovo istinsko sjedinjenje (*EFZ*, §535), što znači da sadrži te sfere u sebi, u “ukinutom”, odnosno u vlastitoj logici primjerenom obliku. U tom dijalektičkom odnosu ukidanja – koji je dovršenje, ozbiljenje – ona je spram “sfera privatnog prava i privatne dobrobiti, obitelji i građanskog društva (...) *immanentna svrha* pa joj je snaga u jedinstvu njene

opće konačne svrhe i posebnog interesa individuâ” (FP, §261). To znači da preddržavne, ne-političke sfere moraju dobiti političku egzistenciju, jer u protivnom, kako Hegel često naglašava, politička država ostaje visjeti “u zraku”. Drugim riječima, “one obje” sfere, “obitelj i građansko društvo stoje istovremeno u njoj, ona ih ima kao korijen, temelj, ona ih štiti, potvrđuje”, ali “i dovodi ih svom interesu, one postoje u njoj, u njoj su regulirane” (FP VI, §260, 2).

Instrument kojim treba biti realiziran taj dvostruki odnos razdvajanja i istovremenog posredovanja, odnosno diferencirani identitet građanskog društva i političke države, u *Filozofiji prava* je ustav. “Hegelova koncepcija ustava može se razumjeti kao pokušaj da se reformulira za modernu izgubljeno jedinstvo između države i društva” (Weisser-Lohmann, 1993: 206). Ustav u osnovi obuhvaća podjelu vlasti, i to na dva načina, kao vertikalnu i horizontalnu podjelu, što se preklapa s dva značenja u kojima Hegel govori o ustavu. U širem smislu ustav označava ukupnu strukturu običajnosnog totaliteta ili države kao cjeline čovjekova opstanka u jednom narodu, pa su njegov dio i one institucije u pretpolitičkim sferama – brak, staleži, korporacije, pravosuđe – unutar kojih se privatni interes realizira u obliku općosti. Ta vertikalna podjela vlasti je “ustav (...) u posebnom” (FP, §265), a njegove institucije već u sferama posebnog interesa čuvaju općost kao pretpostavku ostvarenja posebnih interesa. No svjesno proizvođenje općosti zadaća je *političkog ustava* pod kojim Hegel opisuje horizontalnu podjelu vlasti. Svjesno proizvođenje općosti u političkom ustavu odvija se razlikovanjem i suradnjom triju grana vlasti: zakonodavne, koja je “vlast da se odredi i utvrdi ono opće”, upravne, kojoj pripada “supsumcija posebnih sfera i pojedinačnih slučajeva pod opće” te vladarske vlasti koja je “subjektivitet kao posljednja voljna odluka”, “vrhunac i početak cjeline”, podmoment političkog ustava u kojemu “su različite vlasti obuhvaćene u individualno jedinstvo” (FP, §273).

Već iz Hegelova sumarnog uvodnog opisa podjele vlasti u §273 jasno je da monarhu pripada istaknuto mjesto u odnosu na druge grane vlasti. Monarh naime personificira suverenitet države – tek u njemu i njegovoj posljednjoj odluci (monarhu pripada konačna sankcija zakona) suverenitet dobiva najvišu i najkonkretniju egzistenciju. Monarhova odluka “sve posebnosti ukida u jednostavnom sopstvu, raskida s odmjeravanjem razloga i proturazloga, između kojih se uvijek može kolebati te ih s pomoću onoga: ‘Ja’ hoću, rješava, započinjući svaki postupak i zbiljnost” (FP, §279). Ipak to ne znači da monarh smije djelovati proizvoljno.² Štoviše, “on je vezan

² O tome svjedoči već Hegelova specifična koncepcija podjele vlasti prema kojoj je svaka vlast totalitet koji u sebi treba sadržavati druge grane vlasti, kako prema “sadržaju djelatnosti tako i prema participaciji predstavnika vlasti” (Siep, 1986: 415). Tako su dio monarhijske vlasti uz monarha i uprava na čiji je savjet monarh upućen te ustav i zakoni čije sadržajno formuliranje spada u nadležnost zakonodavne vlasti i koji čine pravni okvir djelovanju monarha. Još je među-

za konkretni sadržaj svijeta, a ako je konstitucija čvrsta onda on više nema što da čini nego da potpiše svoje ime” (*FP*, §279d). Ali – Hegel odmah dodaje – “ovo *ime* je važno: to je vrh iznad kojeg se ne može ići” (*FP*, §279d). Jer u monarhu i njegovu neosnovanom samoodređenju volje očituje se ono “individualno države, koja je sama u tome *jedna*” (*FP*, §279). Ovdje je posebno važno da takav opis monarha priziva pojam predstavništva kako ga određuje moderno prirodno pravo, odnosno ulogu predstavnika kao onoga tko utjelovljuje državno jedinstvo i kroz kojega država zadobiva djelatnu sposobnost (Duso, 1990: 43). Kao i moderno prirodno pravo Hegel u suverenosti vidi subjektivitet ili osobnost države koja pak u svojoj istini egzistira “samo kao subjekt, (...) samo kao osoba”, pa “moment cjeline koji apsolutno odlučuje” ne može biti “individualitet uopće, nego *jedna* individua, *monarh*” (*FP*, §279). Uostalom, iako to ne čini u objavljenom tekstu *Filozofije prava*, nego u predavanjima iz 1817/1818, Hegel monarha izričito naziva najvišim predstavnikom naroda (*FP I*, §139). Ključna je međutim razlika između Hegela i modernog prirodnog prava u tome što predstavnički položaj tog “najvišeg predstavnika naroda” u Hegelovoj ustavnoj koncepciji nije posljedica društvenog ugovora niti na bilo koji drugi način proizlazi iz opunomoćenja onih koji su njegovoj vlasti podvrgnuti, nego je monarh za svoj položaj predodređen prirodom, odnosno na vlast dolazi nasljeđivanjem.

Utemeljenost monarha u prirodi – njegova “bezrazložna egzistencija” (*FP*, §281), kako je Hegel naziva – s jedne strane i nužnost da svaki zakon bude potvrđen njegovim “Ja hoću!” s druge – to “posljednje bezrazložno sopstvo volje” (*FP*, §281) – dva su elementa u kojima “leži *zbiljsko jedinstvo* države, koje je samo tom svojom unutarnjom i *izvanjskom neposrednošću* izuzeto iz mogućnosti da bude povučeno u sferu posebnosti, njene proizvoljnosti, svrha i nazorâ” (*FP*, §281). To je ujedno i osnovni razlog (a ne Hegelova navodna reakcionarnost) zbog kojega u *Filozofiji prava* razmatranje pojedinih vlasti započinje monarhijskom vlašću – suprotno redosljedju iz uvodne podjele i suprotno prirodni pojma (općost, posebnost i pojedinačnost) kojoj bi podjela vlasti trebala odgovarati. Kao iznad svih institucija i partikularnih interesa “stojeći aktivan sudac i integrirajuća instanca” (Siep, 1986: 398 f12) vladar

tim važnije da samo Hegelovo shvaćanje suverenosti isključuje proizvoljnost onih koji obnašaju funkcije najviše državne vlasti. Suverenost je naime “idealitet” pojedinih vlasti i poslova koji nemaju nezavisnog ovlaštenja, nego “samo takvo i toliko koliko je određeno u ideji cjeline” (*FP*, §276), odnosno države i koji ne pripadaju onima koji ih izvršavaju, nego isključivo državi kao cjelini (*FP*, §277). Upravo u tome za Hegela leži glavna razlika između despotizma i istinske suverenosti, koja je moguća samo u konstitucionalnom poretku: dok despotizam “označuje uopće stanje bezakornosti, gdje posebna volja kao takva, bila ona jednog monarha ili jednog naroda (ohlokracija), važi kao zakon ili, štoviše, umjesto zakona (...) suverenitet u zakonskom, konstitucionalnom stanju sačinjava moment idealiteta posebnih sfera i poslova” tako da nijedna “sfera nije nešto nezavisno, nešto što je samostalno u svojim svrhama i načinima djelovanja, nego da je (...) određena i ovisna o *svrsi cjeline*” (*FP*, §407).

treba prije svega osigurati državno jedinstvo prije posredovanja partikularnih društvenih interesa s općim interesom, koje je zadaća drugih dviju vlasti.

Prvi oblik tog posredovanja odvija se u upravnoj vlasti čija je zadaća s jedne strane “održati dobrobit posebnih krugova u njihovoj posebnosti” (*FP I*, §141), a s druge potvrditi u njima opći interes, vezati ih uz opći interes i time stvoriti uvjete za političku egzistenciju građanskog društva u zakonodavnoj vlasti. Na upravnoj vlasti najbolje se pokazuje kako “se sadržaj državne djelatnosti nalazi izvan sfere političke države; jer upravna vlast je za Hegela u bitnome policijska i pravosudna vlast” (Riedel, 1970: 73). Obje te institucije instrument su svjesne intervencije političke države u građansko društvo; preko njih država se bori s građanskom društvu imanentnim poremećajima, čuvajući u njemu dosegnut stupanj – ekonomskoga i privatnopravnog – zajedništva, odnosno osiguravajući da proturječnosti kojima je građansko društvo izloženo ne dovedu u pitanje istinsko jedinstvo političke države. Riječju, upravo preko upravne vlasti politička se država u odnosu prema pretpolitičkim sferama potvrđuje kao “*izvanjska nužnost* i njihova viša moć, čijoj su prirodi podvrgnuti i od koje zavise njihovi zakoni kao i njihovi interesi” (*FP*, §261).³

Ipak, upravna vlast u svojoj nadzornoj i regulatornoj funkciji prema građanskom društvu ograničena je na primjenu zakona i odluka, “uopće produžavanje i održavanje u istom stanju onoga što je već odlučeno, opstojećih zakona, ustanova, zavoda za zajedničke svrhe i sl.” (*FP*, §287). Tek se zakonodavna vlast “tiče zakonâ kao takvih ukoliko trebaju dalje određivanje, te unutarnjih poslova koji su po svom sadržaju posve općeniti” (*FP*, §298). Prvi je zadatak zakonodavne vlasti dakle da se “odredi i utvrdi ono opće” (*FP*, §273), ona se tek odnosi “na ono opće države” (*FP I*, §146). Ne smije se pritom zaboraviti da su u skladu s Hegelovim shvaćanjem svake vlasti kao totaliteta koji čine i druge dvije vlasti,⁴ “u zakonodavnoj vlasti (...) prije svega djelotvorna dva druga momenta: *monarhijski*, kao onaj kojemu pripada najviša odluka – *upravna vlast* kao savjetodavni moment, s konkretnim poznavanjem i pregledom cjeline u njenim mnogostrukim stranama i zbiljskim načelima, koja se u tome ustalila, kao i s poznavanjem potreba poglavito državne vlasti” (*FP*, §300). No zakonodavstvo ne smije biti – kako Hegel već u pre-

³ Najkonkretniji način na koji politička država potvrđuje opći interes u posebnim krugovima jest međutim njezina prisutnost u upravama korporacija. Iako je u korporacijama posebni interes članova građanskog društva dobio formu općenitosti, kao zajednički posebni interes, prepuste li se korporacije same sebi, postoji opasnost od konflikta njihovih interesa i poslova “protiv viših gledišta i naredaba države” (*FP*, §289). Kako bi se spriječilo izoliranje duha korporacija od cjeline, odnosno kako bi se osigurala njihova funkcija pripreme i obrazovanja članova građanskog društva za sudjelovanje u političkim poslovima, “moraju ti krugovi biti podređeni višim interesima države” (*FP*, §288) tako što će uprave korporacija – izabrane od njihovih članova – morati biti potvrđene od upravne vlasti.

⁴ Vidi bilješku 2.

davanjima iz 1817/1818. upozorava – monopol monarha i vladinih ureda, jer time bi se država pretvorila u puku senjorijalnu vlast: u dobro uređenoj zajednici “postoji pored momenta zapovijedi i onaj povjerenja, koji ne bi bio moguć mehaničkom primjenom zakona” (Cesa, 1982: 191). Stoga je zakonodavnoj vlasti kao totalitetu potreban jedan element čije je određenje “da opća stvar [dođe] ne samo *po sebi* nego i *za sebe*, tj. da u njoj dođe do egzistencije moment *formalne slobode*, javna svijest kao *empirijska općenitost* nazora i misli mnogih” (FP, §301). Takvo davanje egzistencije “empirijskoj općenitosti nazora i misli mnogih” u političkoj državi – važno je naglasiti – pritom nije toliko pitanje korisnosti ili potrebe za stručnim znanjem pri utvrđivanju sadržaja zakona: “Znati što se hoće te, još više, što hoće po sebi i za sebe bitkujuća volja, um, jest plod dublje spoznaje i uvida, što upravo nije stvar naroda”, nego najviših državnih činovnika koji bi tako i bez zastupnika naroda mogli “činiti ono najbolje” (FP, §301). Jamstvo koje u jednoj predstavničkoj skupštini “leži za ono općenito najbolje i za javnu slobodu, ne nalazi se” tako “u njenom posebnom uvidu (...) nego ono leži djelomice, dakako, u nekom dodatku uvida poslanika, (...) u prijekim i specijalnim potrebama i oskudicama što ih imaju pred sobom u konkretnom zoru”. Ali “osebuno pojmovno određenje” skupštine je u tome što u njoj “subjektivni moment opće slobode, vlastiti uvid i vlastita volja sfere koja je u ovom prikazu nazvana građanskim društvom počinje *egzistirati u odnosu prema državi*” (FP, §301), odnosno što “država time stupa u subjektivnu svijest naroda i (...) počinje sudjelovati u njoj” (FP, §301d).

No konstitucija takve skupštine u kojoj treba doći do izražaja “empirijska općenitost nazora i misli mnogih” ne događa se, kako je već rečeno, demokratskim putem. Budući da u “staleškom elementu zakonodavne vlasti dolazi” građansko društvo kao “privatni stalež do *političkog značenja* i djelotvornosti”, on se “pritom ne može pojaviti kao puka nerazlučena masa niti kao mnoštvo razriješeno u njegove atome, nego kao ono *što on već jest*” (FP, §303), odnosno organiziran u svoje već postojeće udruge i zajednice. Osnovno je međutim pitanje: zašto Hegel, suprotno *uobičajenoj predstavi* (FP, §303), demokratsku formulaciju političke volje smatra neprimjerenom modernoj državi? Drugačije rečeno, ako je politička država moment samosvjesne općosti prethodnih sfera običajnosti, u kojima pojedinci već opstoje kao slobodni i međusobno jednaki, ne bi li se u svom političkom opstanku narod trebao pojaviti, odnosno biti predstavljen kao zajednica slobodnih i jednakih građana?

II.

Osnovni je nedostatak demokratske konstitucije političkog tijela – točnije, predstavničke, liberalne demokracije – prema Hegelu to što ona narod svodi na “mnoštvo razriješeno u njegove atome” (FP, §303), čime dolazi do potpunog razdvajanja

nja građanskoga i političkog života. “Predstava koja u onim krugovima već opstojee zajednice – gdje one stupaju u ono političko, tj. na stajalište *najviše konkretne općenitosti* – opet razrješuje u mnoštvo individua upravo time rastavlja međusobno građanski i politički život, pa stavlja ovaj, tako reći, u zrak, jer bi njegova baza bila samo apstraktna pojedinačnost proizvoljnosti i mnijenja, dakle ono slučajno, a ne jedan po sebi i za sebe *čvrsti i opravdani temelj*” (FP, §303). Dok neposrednu demokraciju Hegel odbacuje zato što ne može podnijeti interesni pluralizam građanskog društva, nedostatak je predstavničke demokracije u tome što taj pluralizam ignorira, odnosno što se njome političko zajedništvo konstituira u apstrakciji od socijalnog statusa pojedinca. S tim je povezan i drugi Hegelov prigovor predstavničkoj demokraciji: naime time što se građansko društvo u trenutku izbora pojavljuje kao “atomistički raščlanjeno na pojedince” (FP, §308), politička aktivnost građana reducirana je na njihovo okupljanje “bez daljnjeg održanja na jedan čas samo za neki pojedinačni i privremeni akt” (FP, §308). Svojevrsni je paradoks predstavničke demokracije da ona ne uspijeva ostvariti ono što obećava: utjecaj građana na donošenje političkih odluka i njihovo sudjelovanje u državnoj vlasti: “neka masa ljudi može sebi dati naziv narod, i to s pravom, jer narod je ta neodređena masa; ali od nje se razlikuju organi vlasti i činovnici, uopće pripadnici organizirane državne vlasti, i tako se javljaju u svijetlu te nepravde da su proizašli iz jednakosti i stoje nasuprot narodu, koji je u toj beskrajnoj prednosti što ga priznaju kao suverenu volju. To je taj ekstrem proturječnosti u čijem se krugu vrti nacija kojom su ovladale te formalne kategorije” (PS, 320).⁵

Upravo taj “ekstrem proturječnosti” Hegel nastoji prevladati svojom koncepcijom predstavništva. O tome svjedoči ne samo njegova kritika predstavničke demokracije nego i odbacivanje ugovornog utemeljenja države, koje Hegel smatra teorijskim fundamentom moderne predstavničke demokracije (Siep, 2004: 269). Još je u svom ranom članku o prirodnom pravu (1802/03) Hegel nastojao pokazati kako je u ugovornom modelu “pozitivno jedinstvo” ili pravno stanje pridodano izvornom mnoštvu kao “daljnji i strani faktor” (NA, 446). Razlog tomu Hegel je vidio u slici prirodnog stanja od koje u izvođenju države polazi moderno prirodno pravo: ono naime prirodno stanje shvaća kao kaos, bezoblično mnoštvo pojedinaca koji su svedeni na najmanji broj elementarnih kvaliteta i determinacija, apstrahirajući od svega za što se “i najmanje sumnja da može pripadati posebnom i prolaznom, što je vezano za određene običaje, povijest, kulturu ili čak državu” (NA, 445). Jedini

⁵ U tom svjetlu treba razumjeti i Hegelov argument da su građani u takvom sustavu svjesni malog utjecaja koji imaju na izbor nositelja političke vlasti: “O biranju s pomoću mnogo pojedinaca može se još primijetiti da nužno, naročito u velikim državama, nastupa *ravnodušnost* spram davanja svog glasa, koji u mnoštvu ima neznatan učinak, pa se oni koji imaju pravo glasa, ma kako im veličali i pripisivali to pravo, ne pojavljuju na glasanju” (FP, §311).

način izlaska iz prirodnog stanja tako postaje ugovorna fikcija kojom je država konstruirana kao “nešto formalno, što samo lebdi nad mnoštvom a da ga ne prožima” (NA, 448).

Takva kritika sasvim je razumljiva uzme li se u obzir da mladi Hegel u svojoj političkoj filozofiji nastoji obnoviti klasični nauk o polisu s kojim su nespojive individualističke pretpostavke modernog prirodnog prava. No i u *Filozofiji prava*, u kojoj Hegel prihvaća stajalište modernog prirodnog prava – točnije, u kojoj nastoji pomiriti klasično i moderno prirodnopravno učenje o državi, ali sada na stajalištu modernog prirodnog prava – nalazimo u osnovi iste argumente protiv ugovornog utemeljenja države. Kako Hegel pokazuje na primjeru Kanta, ističući kako je to “općenitije prihvaćeno određenje” (FP, §29), velika je zasluga modernih prirodnopravnih teorija što su slobodu, volju kao mišljenje učinile principom prava. Ali budući da državu konstruiraju društvenim ugovorom, one polaze od apstrakcije čovjeka, njegova bitka u prirodnom stanju, odnosno od neposredne volje ili proizvoljnosti pojedinaca, pa im se ono “pozitivno, opći ili takozvani umni zakon” pojavljuje kao ograničenje koje treba osigurati “suglasnost proizvoljnosti jednoga s proizvoljnošću drugoga” (FP, §29). Drugim riječima, država na taj način ne može biti shvaćena kao istinsko jedinstvo, nego kao mnoštvo ili jedinstvo koje je samo zajedništvo, održavano izvanjskom vlašću. “Po tom jednom prihvaćenom principu može, dakako, ono umno proizaći samo kao ono što ograničava tu slobodu, isto kao što ne može proizaći kao ono što je imanentno umno, nego samo kao izvanjsko, formalno općenito” (FP, §29).

Na taj način Hegel precizno prepoznaje – kako ističe Giuseppe Duso – proturječja i manjkavosti modernog pojma predstavništva koji svoje porijeklo ima u teoriji društvenog ugovora. Podsjetimo: osnovno pitanje na koje moderni pojam predstavništva treba odgovoriti jest kako od izvornog i nepovezanog mnoštva pojedinaca doći do jedinstvenog političkog tijela. Rješenje tog problema – koje prvi put nalazimo u Hobbesovoj političkoj filozofiji, ali je u svojim bitnim elementima prisutno i u ostalim teorijama društvenog ugovora (Pufendorf, Locke, Rousseau, Kant, Fichte) – jest u sporazumu kojim pojedinci prenose svu svoju izvornu moć na jednu osobu (ili tijelo), koja jedina ima pravo donositi sud o onome što je dobro ili loše za zajednicu. Podvrgavanje je pritom potpuno – jer postojanje bilo kakvih autonomnih, pojedinačnih ili grupnih izvora moći predstavljalo bi opasnost za zajednicu – ali je poslušnost vezana za predstavničku ulogu nositelja vrhovne vlasti: on ne djeluje iz vlastitog prava, nego s pristankom i u ime podanika koji su sklopili sporazum (Duso, 2006: 23-24, 85, 89). No to znači da je pod strogim teorijskim pretpostavkama modernog shvaćanja predstavništva nemoguće zastupanje posebnih i organiziranih društvenih interesa (jer je objekt predstavljanja uvijek narod kao političko jedinstvo) kao ni političko djelovanje građana za vrijeme trajanja pred-

stavničkog odnosa (jer se pravo političkog odlučivanja prenosi na predstavničku instancu).

Ovdje je važno istaknuti da je isti pojam predstavništva prisutan u francuskom ustavu iz 1791, koji je prvi put institucionalizirao predstavničku demokraciju kao tip političkog poretka. Prema Sieyesu, na čijoj se političkoj teoriji temelji koncepcija predstavništva ustava iz 1791, samo naciji kao zajednici slobodnih i jednakih građana pripada suverenost, ali u “velikoj državi” nije “više zajednička *zbiljska* volja ona koja djeluje, nego je to zajednička, kroz *zastupnike* očitovana volja” (cit. prema Schmitt, 1969: 211).⁶ Da bi mogli formulirati “općenitu volju” nacije, zastupnici moraju imati “pune ovlasti”, odnosno biti slobodni od vezanosti za bilo kakve specifične osobne ili grupne interese. “Zastupnici zastupaju ... mjesto posla koji im je dan, ali u sferi svog poslanja imaju pune i neograničene ovlasti. Bilo bi smiješno kada bi im mandatari, time što im daju nalog da donesu zakon o nekom predmetu, htjeli uskratiti sredstva ili slobodu da to učine dobro” (*ibid.*: 216). Zato “ovlasti nisu nikada ograničene; one su dodijeljene ili nisu dodijeljene” (*ibid.*). Iz tog neograničenog i ekskluzivnog mandata međutim slijedi da je za vrijeme trajanja predstavničkog odnosa nemoguće samostalno političko djelovanje ili politička kontrola zastupnika od strane građana. To podrazumijeva, prema Sieyesu, sam pojam zastupnika: nasuprot zastupniku ne stoji narod kao stvarna i djelatno sposobna cjelina, nego masa građana. “Pojam zastupnika pretpostavlja u političkom smislu ne nekog odsutnog čije se mjesto zastupa, nego masu građana-opunomoćenika [citoyens-commettans]” (*ibid.*: 188 f1039). Drugim riječima, u shvaćanju predstavništva koje je iznjedrila Francuska revolucija “apsorptivno predstavništvo preko monarha preobražava se u apsorptivno predstavništvo preko nacionalne skupštine. Ne-predstavljani narod nema volju” (Podlech, 1984: 526).

Iako se tako u skladu s tim može reći kako moderni pojam predstavništva ima revolucionaran karakter – jer je u ishodištu države kao modernog političkog poretka – njegovi glavni elementi preuzeti su u modernu političku teoriju iz srednjovjekovnog crkvenog i civilnog učenja o korporacijama.⁷ U tom učenju predstavništvo se pojavilo iz potrebe da korporacija kao jedinstven pravni subjekt, različit od svoga članstva i dijelova od kojih se sastoji, stupa u pravne odnose s drugim pravnim subjektima. Budući da se međutim smatralo kako korporacije, iako pravno sposobne, po sebi nemaju djelatnu sposobnost, rješenje je pronađeno u djelovanju jedne (ili više) osoba čiji se postupci u smislu prenošenja prava i obveza uračunavaju korporaciji kao jedinstvenoj cjelini (*ibid.*: 510). Takav odnos – koji se može nazvati

⁶ Na tom tragu čl. 2 i 3 ustava iz 1791. određuju kako suverenost pripada naciji, ali “nacija, iz koje proizlazi sva vlast, tu vlast može izvršavati samo delegacijom” (Constitution française du 3 septembre 1791, III, čl. 1 i 2).

⁷ O tome više u Hofmann, 2003; Podlech, 1984; Ribarević i Vujeva, 2011a, 2011b.

zastupničkim predstavništvom ili jednostavno zastupništvom – podrazumijeva da zastupnik u strogom smislu nije dio korporacije, ali je svojim djelovanjem tek konstituirao kao djelatno sposobnu. Pritom je moguće razlikovati dva temeljna oblika odnosa između korporacije i njezina zastupnika. U prvom slučaju – tzv. predstojničko, magistratsko ili *skrbničko* zastupništvo – kao zastupnik korporacije djeluje njezin predstojnik ili drugi službenik bez nekog posebnog opunomoćenja od strane korporacije (Hofmann, 2003: 162). Drugi je slučaj – koji je bliži pravoj prirodi zastupničkog odnosa – za neki pravni posao posebno imenovane osobe čiji položaj ima pravnu osnovu u mandatu ili opunomoćenju korporacije.

Za Hegelovu teoriju predstavnništva međutim mnogo je važniji drugi oblik predstavnništva razvijen u srednjovjekovnom nauku o korporacijama – tzv. *identitetsko predstavnništvo* – u kojemu se radi o predstavništvu kao kristalizaciji, utjelovljenju cjeline u djelovanju nekog njezina na bilo koji način uzdignutog dijela, koji tako predstavlja cjelinu jer se s njom smatra identičnim (*ibid.*: 211). Identitetsko predstavnništvo ima mnogo neposredniji smisao od zastupanja i označava način “formiranja”, samoorganizacije članstva korporacije u trenutku donošenja odluka, posredujući time misao pravne osobnosti korporacije s mnoštvom članova od kojih se ona sastoji (*ibid.*: 214). Za razliku od zastupanja, gdje su uvijek prisutna dva subjekta – zastupnik i korporacija – u identitetskom obliku predstavnništva, zbog pretpostavljenog identiteta cjeline korporacije i jednog njezina uzdignutog dijela, smatra se da korporacija djeluje sama. Upravo zato odnos između predstavničke instance i ostatka zajednice nije nikada posljedica punomoći, mandata niti bilo kakvog aktivnog međuodnosa: važno je da je određenom dijelu zajednice ustavnim pravilima priznato pravo predstavljanja cjeline snagom identiteta (*ibid.*: 211-219; Ribarević i Vujeva, 2011b: 176-177). Upravo na tom obliku predstavnništva počiva predstavnički položaj većine kontinentalnih srednjovjekovnih staleških skupština. Uobičajeno shvaćanje bilo je kako su za razliku od vladara koji utjelovljuju jedinstvo zemlje, skupštine mjesto na kojemu staleži *nasuprot* vladaru zastupaju svoje interese, kontroliraju njegovu vladavinu i iznose mu informacije o stanju u pojedinim dijelovima kraljevstva. No kada im se pripisivao predstavnički položaj u odnosu na cijelo kraljevstvo, bilo je to na način identitetskog predstavnništva: one su shvaćene kao uzdignuti dio korporacije u kojemu se različiti dijelovi kraljevstva *sami* konstituiraju u jedinstven pravni subjekt i čija većinska odluka obvezuje kraljevstvo kao cjelinu (Stollberg-Rilinger, 1999: 100-103).

Nema sumnje da Hegel upravo obnavljanjem “identitetskog predstavnništva” u modernom obliku želi izbjeći ono shvaćanje države čiji su ekstremi apstraktna državna vlast i mnoštvo pojedinaca podvrgnutih toj vlasti, shvaćanje koje po njemu ima porijeklo u teoriji društvenog ugovora. Odlučujući uvid koji mu to omogućuje, a da istovremeno ne padne ispod razine najvažnijih dostignuća moderne, onaj je o

građanskom društvu kao mjestu povijesne emancipacije čovjeka, odnosno uvid da se “individualitet” u smislu moderne subjektivne slobode ne realizira kao apstrakcija, nego nastaje u konkretnim socijalnim odnosima. Kad Hegel kritizira predrasudu puke atomističke gomile, on ne negira izvornost pojedinaca samih, nego želi destruirati predsocijalni pojam slobode novovjekovne tradicije prirodnog prava (Theunissen, 1982: 319). Partikularizacija i umnogostručavanje potreba te iz toga proizašla podjela i specijalizacija rada pretpostavka su “sistema međusobne zavisnosti pojedinaca” u kojemu se oni konstituiraju i uvijek iznova potvrđuju kao slobodni i jednaki ekonomski i pravni subjekti. Drugačije rečeno, općenitost do koje se pojedinac izgrađuje u intersubjektivnim odnosima posljedica je njegova oposebljavanja, inače njegov individualitet ostaje puka apstrakcija. “Da se individua ponajprije (tj. osobito u mladosti) opire predstavi da se valja odlučiti za poseban stalež smatrajući to ograničenjem i *pukom izvanjskom* nužnošću, leži u apstraktnom mišljenju koje ostaje u općem i time nezbiljskome pa ne spoznaje da zato da bi opstojao pojam uopće stupa u razliku pojma i njegova realiteta, a time u određenost i posebnost pa da ona samo na taj način može steći zbiljnost i običajnosni objektivitet” (FP, §207). Zato, među ostalim, građansko društvo nije “običajnosno” kao skup pojedinaca – to je pojavni način njegove egzistencije, koji je predmet Hegelove kritike – nego kao raščlanjeno u staleže, koje Hegel “definira kao neku vrstu institucionaliziranih grana rada”, formiranih u ekonomskim odnosima (Giusti, 1987: 278). Staleži su, za razliku od klasa, izraz ekonomske racionalnosti građanskog društva, koja sistemu potreba, usprkos svim njegovim nedostacima, daje običajnosan karakter. U staležu je posebna proizvoljnost pojedinca na unutrašnji način pomirena s onim općim, zbog čega se ona ne “pokazuje kao nešto neprijateljsko, kao upropaštavanje društvenog poretka” (FP, §206) – što je bio slučaj u starim državama – nego postaje principom njegova oživljavanja.

Ista misao “konkretne općosti” čini nužnim postojanje korporacija, u kojima se “utjelovljuje i poopćuje partikularan interes pojedinaca, interes koji odražava spontanu organizaciju društva samog” (Giusti, 1987: 309). U korporaciji, ističe Hegel, “leži samo utoliko ograničenje takozvanog *prirodnog prava* da se obavlja svoja vještina i time stekne što se daje steći ukoliko je ona u tome *određena za umnost*, naima oslobođena, priznata, osigurana od vlastitog mnijenja i slučajnosti, vlastite opasnosti kao i opasnosti za druge, te ujedno uzdignuta do svjesne djelatnosti za zajedničku svrhu” (FP, §254). U korporaciji se ne mijenja dužnost pojedinca da svoj prihod stvori vlastitim radom, ali pojedinac prvi put svjesno radi za veću cjelinu, odnosno ograničava svoju subjektivnu proizvoljnost zbog drugih, znajući da tim samoograničavanjem pridonosi vlastitom interesu. Korporacija je tako element obrazovanja, formiranja pojedinca, zbog čega je ona nakon obitelji “drugi, u građanskom društvu zasnovani *običajnosni* korijen države” (FP, §255).

Na tom tragu Hegel dakle nastoji prevladati ono “suprotstavljanje apstraktno-opće državne vlasti i ‘bezoblične mase’ izoliranih individua” (Schnädelbach, 2005: 256) koje prepoznaje kao glavni nedostatak teorija društvenog ugovora i modernog predstavničkog sustava. “Staleško-korporativni” model predstavništva treba uspostaviti “živu povezanost” koja “postoji samo u razrađenoj cjelini čiji dijelovi i sami predstavljaju posebne, podređene krugove. A da bi se dobila takva cjelina, nužno je konačno odustati od *francuskih apstrakcija pukog broja i količine imovine*, ili ih bar više ne uzimati za glavne odredbe i postavljati kao jedine uvjete najvažnijih političkih funkcija” (PS, 161). Jer upravo te apstrakcije imaju za posljedicu onaj “ekstrem proturječnosti” na koji Hegel upozorava u *Spisu o engleskom prijedlogu zakona o izornoj reformi*, suprotstavljanje najviše državne vlasti i “suverenog” naroda. U prevladavanju tog suprotstavljanja, odnosno u ispravljanju ona dva osnovna nedostatka koja su prema Hegelu svojstvena predstavničkoj demokraciji – apstrakcije od konkretnih društvenih interesa i isključenja pojedinca iz istinske participacije u političkoj vlasti za vrijeme trajanja predstavničkog odnosa – posebno se važnom pokazuje uloga korporacija. U jednom takvom udruženju (pri čemu je pojavna forma tog udruženja manje važna od činjenice da se radi o kolektivnim društvenim subjektima, nastalim u osnovi interesnim udruživanjem pojedinaca, pa Hegel govori i o općinama, crkvama, sveučilištima) interes je pojedinca institucionalno zaštićen, a on sam postaje pravno i politički prepoznatljiv. Tako je tek u korporaciji ispunjen zahtjev “da bi čovjek morao biti *nešto*” (FP, §207d): korporacije su svojevrsno jamstvo da će u političkom procesu interesni pluralizam građanskog društva biti institucionalno priznat prije njegova posredovanja s općim. Drugo, politička aktivnost građana nije svedena na njihovo okupljanje “bez daljeg održanja na jedan čas samo za neki pojedinačni i privremeni akt” (FP, §308). Naime članovi korporacija nisu samo društveni subjekti koji svojim radom pridonose dobrobiti korporacije, nego je njihova zadaća i formulirati interes korporacije u političkom procesu te izabrati one koji će taj interes predstavljati. To u određenom smislu zahtijeva ili barem čini mogućim stalni politički angažman s njihove strane. Zato je, prema Hegelu, istinski “demokratski princip da pojedinac sudjeluje u vladavini u općinama, korporacijama, cehovima, koje u sebi imaju formu onog općeg. U potpunoj, savršenoj demokraciji svaki pojedinac ima udio u svim pravima vladanja i upravljanja; ali (...) u jednoj velikoj, obrazovanoj državi, demokratski se ustav ne može održati. U korporacijama svatko ima jednu državu, u kojoj on na svoj konkretan način može biti djelatna” (FP I, §141). Korporacije su tako jedini način na koji “političko djelovanje nije za one koji biraju samo pojedinačno i privremeno” (FP, §153), nego su oni organski i trajno učinjeni sudionicima proizvodnje političke općenitosti.⁸ To je

⁸ Jean-François Kervégan s pravom ističe kako Hegel “ne odbacuje u prvoj liniji *opće* pravo glasa (...), nego individualno davanje glasova” (Kervégan, 2000: 235). U predavanjima iz

ujedno i razlog zbog kojega Hegel zagovara ponovno uspostavljanje korporacija u jednom vremenu za koje je svjestan da je neprijateljsko prema takvim udruženjima: “Budući da je u najnovije doba uznapredovao razvoj *viših državnih vlasti*, spomenuti *podređeni* esnafski krugovi i zajednice su se raspali ili im je oduzet u najmanju ruku njihov politički položaj i veza s unutrašnjim državnim pravom. Ali sad bi opet bio trenutak da se (...) i donjim sferama dâ politički poredak i ugled pa da se one, očišćene od privilegija i nepravdi, uključe u državu kao organska tvorevina” (PS, 161).

III.

Kako dakle vrednovati Hegelovo “staleško-korporativno predstavništvo”, odnosno njegov stav da je zastupanje velikih interesa građanskog društva primjerenije prirodi moderne države proizišle iz Francuske revolucije od predstavničke demokracije? Duso upravo u Hegelovoj teoriji predstavništva vidi izlaz iz temeljne aporije modernog pojma predstavništva, koja je prema Dusu posljedica konstitutivne uloge tog pojma za modernu državu. Aporija se sastoji u sljedećem: djelovanje predstavnika, kojim se neko mnoštvo tek pretvara u jedinstveno i djelatno sposobno tijelo, nije njegovo vlastito, nego se pripisuje predstavljenima koji su ga za to djelovanje opunomoćili. Istovremeno, oni gube mogućnost samostalnog političkog djelovanja jer kao jedinstveno tijelo mogu djelovati samo kroz i preko predstavnika (Duso, 2006: 18-22). Na taj način nastaje mogućnost jaza između djelovanja predstavnika i empirijske volje predstavljenih koji se u okviru modernog odnosa predstavništva može smanjivati, ali pod teorijskim pretpostavkama tog odnosa ne može biti ukinut. Efektivna kontrola predstavnika od strane predstavljenih, koja bi podrazumijevala njihovo *istinsko sudjelovanje* u političkoj vlasti, isključena je jer “svemu što leži *prije, izvan* ili *s onu* stranu predstavničkog djelovanja odriče se politički smisao” (Duso, 1990: 11).

Tu proturječnost, ističe Duso, Hegel uspijeva prevladati potpunim revolucioniranjem pojma predstavništva. Predstavništvo kod Hegela “nije forma u kojoj se izražava jedinstvo političke volje, tj. narod kao jedinstvena, pojedincima suprotstavljena cjelina, nego znači da se dijelovi građanskog društva artikuliraju i tako sudjeluju u očitovanju i posredovanju partikularnog, pri čemu je partikularno integrirano u kompleksni sklop dijelova i stajališta” (Duso, 2006: 121). Uz to, za razliku od modernog prirodnog prava ovdje je predstavništvo sredstvo ozbiljenja jednog modernog dostignuća: “formalne slobode, tj. svijesti pojedinca da sudjeluje u javnim stvarima i time u zajedničkoj volji kojoj je istovremno podvrgnut. Samo na taj način može se izraziti subjektivna sloboda, a ne na način prirodnopravnih teorija, u

1817/1818. Hegel tako ističe kako “svaki aktivni građanin može sudjelovati u izboru”, ali “birači ne pristupaju izboru kao pojedinci, nego kao udruženje” (FP I, §153).

kojima se pojedinac (...) doduše smatra apsolutnim fundamentom, ali je podvrgnut jednoj volji koju osjeća kao stranu” (*ibid.*: 122). Ukratko, predstavništvo u Hegelovoj teoriji države nema ulogu konstitucije političkog tijela, nego je ono “istovremeno način izražavanja u društvu prisutnih dijelova i interesa te instrument – posrednog i *diferenciranog* – sudjelovanja pojedinačnih građana u državnim poslovima” (*ibid.*). Sve to vodi “prevladavanju pojma predstavništva koji ima porijeklo u Hobbesu i koji je sa svoje strane stvorio onaj pojam suvereniteta prema kojemu svi građani vrijeđe kao tvorci djelovanja predstavnika i kroz njegovu osobu izražavaju volju i javno djelovanje naroda” (*ibid.*: 121).

Takva Dusova interpretacija međutim – treba odmah reći – jednostrana je, i to upravo zato što pogađa temeljni smisao Hegelove kritike teorije društvenog ugovora, odnosno njegova nastojanja da proturječnosti te teorije prevlada vlastitom teorijom predstavništva.

Temeljni problem Hegelove koncepcije predstavništva – promatrane u širem kontekstu političkog ustava – naime nije toliko uloga staleške skupštine, nego utemeljenje drugih dvaju momenata vlasti, monarha i njemu podređene vlade, koji nisu demokratski legitimirani, nego je njihov položaj zadan prirodom.⁹ Točnije, taj je problem posljedica Hegelova redukcionističkog tumačenja teorije društvenog ugovora, tumačenja, koje mu paradoksalno omogućuje, kako Duso s pravom ističe, prevladavanje nekih nedostataka modernog pojma predstavništva. Riječ je naime o vezanju ugovornog modela isključivo za radno-razmjenske i privatno-pravne odnose modernog građanskog društva: građansko društvo tako je za Hegela, kako je već pokazano, povijesno mjesto realizacije teorije društvenog ugovora jer je u njemu revolucionarna ideja slobode svih postala povijesna zbiljnost, ali time se istovremeno građansko društvo pokazuje i kao isključivi kriterij tumačenja teorije društvenog ugovora, koji (kriterij) otkriva njezinu temeljnu manjkavost. Ta teorija naime državu predstavlja kao “jedinstvo različitih osoba, kao jedinstvo koje je samo zajedništvo”, pa se “time misli samo određenje građanskog društva. Mnogi od novih učitelja državnog prava ne mogu to dovesti ni do kakvog drugog nazora o državi” (*FP*, §182). Na taj način Hegel međutim potpuno previđa *politički* potencijal ugovornog modela koji se, sasvim pojednostavljeno govoreći, sastoji u tome da se državna vlast utemelji u aktu pristanka pojedinaca koji se toj vlasti podvrgavaju. Takvo utemeljenje bez sumnje ima za posljedicu formalističko određenje države: akt kojim pojedinci prenose svoju izvornu slobodu na predstavnika u određenom smislu uspostavlja državu kao apstrakciju, instituciju koja postoji iznad i pored konkretnih društvenih odnosa, stvarajući time mogućnost jaza između volje predstavnika i empirijske volje predstavljenih. Ali takav položaj predstavničke instance pretpostavka

⁹ To u potpunosti vrijedi ne samo za monarha nego i za vladu koja je u *Filozofiji prava* koncipirana kao monarhov izvršni organ.

je njezine neovisnosti, zahvaljujući kojoj ona tek može izvršiti svoju ulogu integracije različitih društvenih interesa i stajališta u jedinstven “opći interes”, odnosno formulirati jedinstvenu nacionalnu volju. Drugim riječima, “ako demokracija – kao oblik države – predstavlja jedan oblik političke vlasti i jedan oblik organizacije vlasti, ona mora pod svim okolnostima također činiti jedinstvo odlučivanja i djelovanja te stvoriti sistem relativnog sjedinjenja volja. U tu su svrhu neophodni vodeći i samostalno djelujući te utoliko predstavnički organi. Oni su uvjet mogućnosti demokratske organizacije vlasti. I to ne kao ‘drugi put’ ili koncesija prostorno-tehničkim ili brojčanim danostima, nego kao izvorno neophodni. Zadaća demokratske organizacije političke zajednice stoga nije razgraditi od instrukcija nezavisne organe vlasti i samostalno djelujuće predstavnike ili ih potisnuti na nužni minimum – kao korak bliže ‘pravoj’ demokraciji; zadaća je mnogo više ostaviti takve organe vlasti i predstavnike, stabilizirati ih, koliko je to moguće, ali ih podvrgnuti demokratskoj legitimaciji i otvorenom procesu demokratskog formiranja volje, kao i vezati ih za odgovornost i demokratsku kontrolu kako bi njihovo djelovanje važilo i moglo biti autorizirano djelovanje za narod i u ime naroda” (Böckenförde, 1983: 15).

Važno je napomenuti da prvi uvjet takvog poretka – neovisnost “vodećih organa vlasti”, odnosno za formiranje političke volje neophodna “apstrakcija” države – postoji i u Hegelovu ustavnom modelu. Monarh i vlada (kao u osnovi monarhov izvršni organ) utjelovljuju jedinstvo države i predstavljaju državu kao moć, odnosno izražavaju ono “po sebi” državne volje. Podsjetimo, različiti poslovi i vlasti državnog aparata “nemaju nikakvog nezavisnog ovlaštenja, nego samo takvo i toliko koliko je određeno u ideji cjeline” (FP, §276), i te vlasti i poslovi nisu privatno vlasništvo onih koji ih obnašaju, nego su s njima “vezani (...) po njihovim općim i objektivnim kvalitetama” (FP, §277). Problematično je međutim što najviše instance državne vlasti, koje trebaju formulirati ono “po sebi” državne volje, ne proizlaze iz izvornog pristanka onih na koje se državna volja odnosi. Tek takvim utemeljenjem u Hegelovoj teoriji države bio bi prisutan element političke odgovornosti, zahvaljujući kojemu bi se “različiti poslovi i vlasti” mogli shvatiti kao povjerenstvo, funkcije koje ne pripadaju njihovim nositeljima, nego zajednici kao cjelini. Posebno u predstavničkoj demokraciji, koju Hegel shvaća kao prirodnu konzekvencu teorije društvenog ugovora (Siep, 2004: 269), takva odgovornost pokazuje se politički djelotvornom: “time što se (...) autorizacija ne događa samo jednokratno i pritom još na način otuđenja (izvanjštenja, Entäußerung), kao kod Thomasa Hobbesa, nego se odvija kontinuirano, oblikujući se u povratnom referiranju i odgovornosti, ona utemeljuje sklop uračunavanja” (Böckenförde, 1983: 17).

To međutim ni na koji način ne znači da su Hegelovi prigovori predstavničkoj demokraciji neopravdani niti da je njegov “staleško-korporativni” model predstavnštva neprimjenjiv u modernim uvjetima. Štoviše, tim modelom Hegel upravo

“prepoznaje zbiljnost moderne države, tj. problem koji se postavlja u epohi moderne države. Izazov leži u pomirenju elementa vladavine, zakona, jedinstvene odluke i artikulacije subjektiviteta i sudjelovanja građana: problem raščlanjenja, pluraliteta, razlike, sudjelovanja teško je rješiv u okviru predodžbe da predstavništvo znači kako pojedinci kroz izbore opunomoćuju predstavničko tijelo za djelovanje shvaćeno kao izraz narodne volje” (Duso, 2006: 122). No to ne znači da se u cilju odstranjenja aporija modernog predstavništva jednostavno treba vratiti Hegelovoj koncepciji. Odnosno tu koncepciju ne treba smatrati alternativom modernom pojmu predstavništva, nego sadržajnom dimenzijom tog pojma (Böckenförde, 1983: 19-26), koja nije ništa manje esencijalni element zbiljnosti moderne države. Ona je, drugim riječima, izraz Hegelova uvida da predstavništvo koje želi biti primjereno ideji države, u smislu umno raščlanjenog totaliteta i zbiljnosti individualne slobode, mora omogućiti prisutnost društvenih interesa u političkoj sferi i istinsko sudjelovanje pojedinaca u političkim poslovima. Ti zahtjevi teško su ostvarivi ostane li se unutar strogih teorijskih okvira modernog pojma predstavništva.

Upravo dva osnovna elementa koja strogo gledano ne ulaze u sadržaj modernog predstavničkog odnosa – zastupanje partikularnih društvenih interesa i istinska participacija pojedinaca u najvišoj državnoj vlasti – trebaju u Hegelovoj koncepciji biti omogućena prisutnošću pojedinaca posredstvom korporacija u staleškoj skupštini. Nasuprot monarhu i vladi koji su i u *Filozofiji prava* instanca zastupničkog predstavništva, odnosno predstavljaju državu kao jedinstvenu cjelinu – ali u smislu skrbničkog, magistratskog zastupništva, a ne zastupanja snagom punomoći – staleška skupština *druga je predstavnička instanca*, čija je uloga posredovanje između najviše državne vlasti i naroda. Tu ulogu skupština vrši na četiri glavna načina:

- 1) Ona je mjesto na kojemu se, kao što je pokazano, očituje formalna subjektivna sloboda pojedinaca, “empirijska općenitost nazora i misli mnogih” (FP, §301), odnosno u njoj “vlastiti uvid i vlastita volja” (FP, §301) sfere građanskog društva počinje egzistirati u odnosu prema državi. Odluka i mišljenje pojedinaca tako, doduše, nisu formalna legitimacijska osnova najviše državne vlasti, ali su realno prisutni u političkom procesu. Za razliku od monarha i vlade koji predstavljaju državu kao moć i utjelovljuju ono po sebi državne volje, u staleškoj skupštini na politički djelotvoran način opća stvar mora doći do izražaja “ne samo *po sebi*, nego i *za sebe*” (FP, §301), odnosno moći države mora se pridružiti volja (Duso, 1990: 39), kao element znanja, pristanka i povjerenja “mnogih”. Samo ta realna participacija čuva državu od pukog formalizma jer u staleškoj skupštini istovremeno država “stupa u subjektivnu svijest naroda i (...) počinje sudjelovati u njoj” (FP, §301d). Ali takva realna participacija moguća je samo u konkretnom obliku, a ne kao apstrakcija.

- 2) Drugo, “izaslanstvu koje polazi od građanskog društva (...) je smisao da poslanici poznaju njegove potrebe, teškoće, posebne interese i da njima sami pripadaju” (FP, §131). U tom je smislu predstavništvo manje “forma u kojoj se izražava jedinstvo političke volje” (Duso, 2006: 121), koliko se odnosi na sadržajnu stranu političkog procesa; ono treba omogućiti artikulaciju različitih društvenih interesa i njihovo posredovanje s općim. “Može se reći da se staleškim sudjelovanjem u zakonodavstvu ‘perspektive’ tj. interpretacije općenite volje posreduju polazeći od određenih stvarnih kompetencija, funkcija, društvenih stajališta i ‘nazora’ (...). ‘Posredovanje’ međutim nije proces ‘bargaininga’, nego demonstracija sadržanosti zajedničkih svrha i pogleda u posebnima i obratno” (Siep, 1986: 414). Da bi takvo posredovanje bilo moguće, Hegel ističe kako određenje poslanika nije “da budu mandatar i koji su opunomoćeni ili koji prenose instrukcije, utoliko manje ukoliko je određenje zbora da bude živa skupština, koja se međusobno obavještava i uvjerava, te zajednički savjetuje” (FP, §309). Taj uvid “da rad u političkim gremijima odgovara jednom procesu obrazovanja, koji izvorne interese ili programe uči vidjeti u novom svjetlu i uči relativizirati posebne interese”, odlučujući je za Hegelov pojam predstavništva (Weisser-Lohmann, 2000: 154-155).
- 3) Na taj način politička država dobiva dodatni legitimitet da nastupi kao “viša moć” prema građanskom društvu. Jer staleži i korporacije su s jedne strane društveni element u političkoj sferi: budući da su vezani za konkretno stanje građanskog društva, oni na određeni način nose “informaciju” o njegovim potrebama, poteškoćama i interesima. Zato je staleška skupština prostor sadržajne definicije zakona. Istovremeno, staleži odnosno korporacije glavni su instrument, pored policije i pravosuđa, provedbe političkih odluka, svojevrsni element države u građanskom društvu. To je jedan od razloga zbog kojih ih Hegel ubraja u institucije “ustava u posebnom”, preko kojega je staleška skupština “organski” povezana s upravnom vlašću.
- 4) Zbog svega toga “promatrani kao *posredni organ*”, staleži imaju ulogu odstraniti suprotnost između državne vlasti i naroda. Oni stoje, “s jedne strane, između uprave uopće, i s druge strane, naroda razlučenoga u posebne sfere i individue. Njihovo određenje zahtijeva od njih isto tako *smisao i uvjerenje države i uprave*, kao i *interesa posebnih krugova i pojedinaca*. Taj položaj ima ujedno značenje posredništva, koje je zajedničko s organiziranom upravnom vlašću, da se ni vladarska vlast ne pojavi *izolirana* i time kao puka vladarska moć i proizvoljnost, niti da se izoliraju posebni interesi zajednica, korporacije i individua (...) Organski, tj. primljen u totalitet, staleški se element pokazuje samo s pomoću funkcije posredovanja” (FP, §302).

Sve četiri točke međutim jasno pokazuju kako staleška skupština u Hegelovoj ustavnoj koncepciji ne zauzima mjesto koje u predstavničkoj demokraciji pripada parlamentu. Moderni parlamenti – to najbolje pokazuje slučaj francuske nacionalne skupštine iz 1789. – nisu sljednici starih staleških skupština, iako iz njih formalno proizlaze, nego nakon Francuske revolucije pretendiraju na ulogu koja je prije pripadala kralju. Radi se o zastupničkom predstavništvu putem autorizacije, u kojemu zastupnik strogo gledano nije dio zajednice, nego stoji izvan nje, ali je svojim djelovanjem tek konstituira kao djelatno sposobnu. Hegelova skupština, nasuprot tome, ima porijeklo u identitetskom predstavništvu, točnije, u onom njegovu obliku u kojemu neko tijelo predstavlja drugo jer u malome odražava njegovu strukturu, odnosno jer su u njemu prisutni svi važniji dijelovi cijele zajednice. Takvo predstavništvo proizašlo je u srednjovjekovnom nauku o korporacijama, podsjetimo, iz potrebe da zajednica djeluje ne preko nekog drugog, nego sama. Identitetsko predstavništvo treba posredovati misao pravnog jedinstva grupe s mnoštvom članova i dijelova od kojih se grupa sastoji: ono, drugim riječima, pokazuje kako se zajednica samoorganizira u trenutku donošenja odluka. No kako je već spomenuto, u Hegelovoj teoriji države ne radi se o pukom obnavljanju predmodernog mišljenja. I to ne samo zato što su “dijelovi” zajednice koji trebaju biti zastupljeni u skupštini moderna interesna udruženja proizašla iz subjektivne slobode članova građanskog društva nego prije svega stoga što se položaj članova skupštine temelji na punomoći. Podsjetimo, u identitetskom predstavništvu položaj predstavnika nikad se ne tematizira, on je posljedica unaprijed zadanog poretka sankcioniranog ustavom zajednice. Ali punomoć koju u Hegelovu ustavnom modelu dobivaju zastupnici u skupštini nije instrument prenošenja vlasti zajednice na neku njoj izvanjsku instancu – to je osnovna razlika spram modernog pojma predstavništva – nego tehničko sredstvo neophodno iz triju razloga: položaj poslanika u staleškoj skupštini proizlazi iz povjerenja članova korporacija da će on najbolje zastupati interese korporacije, odnosno način je očitovanja onog “demokratskog” principa koji je u modernoj državi prisutan u korporacijama, prava članova korporacije da izaberu svoje zastupnike; punomoć kao *plena potestas* uvjet je mogućnosti posredovanja posebnih društvenih interesa s interesom cjeline; naposljetku, punomoć podrazumijeva dijalog, utjecaj zastupljenih na zastupnike, odnosno njihov aktivan međuodnos te konačno kontrolu, u obliku periodičnog reizbora zastupnika. Sve to međutim ne smije zavarati u pogledu mjesta koje bi jedna takva skupština imala u predstavničkom sustavu: *u sustavu naime u kojemu bi parlament, a ne kralj bio instanca zastupničkog predstavljanja naroda kao političkog jedinstva Hegelova staleška skupština ne bi zauzimala mjesto parlamenta, nego bi stajala između njega i naroda “razlučenog u posebne sfere i individue”*. Naime budući da su u skupštini prisutni različiti dijelovi zajednice, neovisno o elementu punomoći njihovih zastupnika, predstavništvo

nema “to značenje da jedan bude *na mjestu nekog drugoga*, nego je sam interes u svom predstavniku *zaista prisutan*” (FP, §311). Zbog te realne prisutnosti interesa predstavljenih u predstavniku, skupština nije, strogo gledano, instanca prenesene, nego od zajednice *zadržane* vlasti. Drugim riječima, za razliku od vladara (ili druge, kolektivne zastupničke instance) na kojega zajednica prenosi pravo djelovanja u njezino ime i koji tu zajednicu predstavlja kao političko jedinstvo – bilo da se radi o opunomoćenom zastupništvu ili onom skrbničkog karaktera – u skupštini se prema obrascu identitetskog predstavništva smatra da zajednica djeluje sama, odnosno da se u njoj artikuliraju različiti “dijelovi” zajednice.

Sve to, treba ponoviti, ne znači da se jednostavno treba vratiti Hegelu u potrazi za pojmom predstavništva primjerenim modernoj državi. Ali Hegelova ustavna koncepcija u najmanju ruku upozorava da potraga za mehanizmima integracije antagonističke i u sebi diferencirane društvene sfere u sferu političke općenitosti te uključivanja građana u procese političkog odlučivanja mora zakoračiti s onu stranu modernog pojma predstavništva. Jer taj pojam u osnovi ne odgovara prirodi moderne, postrevolucionarne države, koja je “u svoje posebne krugove raščlanjena cjelina” i čija se politička sfera ne uspostavlja samo u razlici spram pretpolitičkih krugova, nego u diferenciranom identitetu s njima. Drugim riječima, suvremena teorija predstavništva mora upravo preko predstavničkog odnosa, a ne mimo njega, stvoriti prostor za institucionalno djelovanje “odozdo” i realan utjecaj građana na političke procese. Svako nastojanje da se shvati ta dimenzija predstavništva, potraga za institucijama i tijelima kojima bi ona mogla biti učinjena dijelom političkog procesa čini nužnim povratak Hegelovu političkom mišljenju.

LITERATURA

- Beyme, Klaus von, 1982: *Parteien in westlichen Demokratien*, R. Piper & Co. Verlag, München.
- Beyme, Klaus von, 1999: *Die parlamentarische Demokratie – Entstehung und Funktionsweise 1789-1999*, Westdeutscher Verlag, Opladen/Wiesbaden.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang, 1961: *Die deutsche verfassungsgeschichtliche Forschung im 19. Jahrhundert. Zeitgebundene Fragestellungen und Leitbilder*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Böckenförde, Ernst-Wolfgang, 1983: *Demokratie und Repräsentation – Zur Kritik der heutigen Demokratiediskussion*, Hildesheim.
- Bourgeois, Bernard, 2005: Der Begriff des Staates, u: Siep, Ludwig (ur.), *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Akademie Verlag, Berlin, str. 217-242.

- Brandt, Hartwig, 1968: *Landständische Repräsentation im deutschen Vormärz – Politisches Denken im Einflußfeld des monarchischen Prinzips*, Luchterhand Verlag, Neuwied und Berlin.
- Cesa, Claudio, 1982: Entscheidung und Schicksal: Die fürstliche Gewalt, u: Henrich, Dieter/Horstmann, Rolf-Peter (ur.), *Hegels Philosophie des Rechts – Die Theorie der Rechtsformen und ihre Logik*, Klett-Cotta, Stuttgart, str. 185-205.
- Constitution française du 3 septembre 1791*, <http://www.insecula.com/article/F0010562.html> (18. 4. 2011).
- Duso, Giuseppe, 1990: *Der Begriff der Repräsentation bei Hegel und das moderne Problem der politischen Einheit*, Nomos Verlag, Baden-Baden.
- Duso, Giuseppe, 2006: *Die moderne politische Repräsentation: Entstehung und Krise des Begriffs*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Gierke, Otto, 1960: *Natural Law and the Theory of Society 1500 to 1800*, Beacon Press, Boston (NL).
- Gierke, Otto, 1960: *Political Theories of the Middle Age*, Beacon Hill, Boston.
- Giusti, Miguel, 1987: *Hegels Kritik der modernen Welt – Über die Auseinandersetzung mit den geschichtlichen und systematischen Grundlagen der praktischen Philosophie*, Königshausen-Neumann, Würzburg.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 1966: *Politische Schriften* (uredio i pogovor napisao Jürgen Habermas), Suhrkamp, Frankfurt am Main (PS).
- Hegel, G. W. F., 1969: *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse (1830)*, Felix Meiner, Hamburg (ur. Friedheim Nicolin i Otto Pöggeler).
- Hegel, G. W. F., 1974: *Vorlesungen über Rechtsphilosophie 1818-1831*, sv. 4, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt (uredio, napisao predgovor i komentarima poratio Karl-Heinz Ilting) (FP VI).
- Hegel, G. W. F., 1983: *Vorlesungen über Naturrecht und Staatswissenschaft 1817/1818*, Felix Meiner Verlag, Hamburg (FP I).
- Hegel, G. W. F., 1986: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, *Werke 7*, novo izdanje, redaktura Eva Moldenhaer i Karl Markus Michel.
- Hegel, G. W. F., 1986: Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts, seine Stelle in der praktischen Philosophie und sein Verhältnis zu den positiven Rechtswissenschaften, u: Hegel, G. W. F., 1986: *Jenaer Schriften 1801-1807*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, *Werke 2*, novo izdanje, redaktura Eva Moldenhaer i Karl Markus Michel, str. 434-530. U sekundarnoj literaturi ovaj se tekst skraćeno naziva "Journalaufsatz" (objavljen je u *Kritisches Journal der Philosophie* koji je Hegel, zajedno sa Schellingom, uređivao u Jeni), ili, češće, "Naturrechtaufsatz" pa se i u ovome radu navodio kao NA.
- Hegel, G. W. F., 1987: *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, "Veselin Masleša", Sarajevo (EFZ).

- Hegel, G. W. F., 1989: *Osnovne crte filozofije prava*, "Veselin Masleša" – Svjetlost, Sarajevo (2. izdanje) (FP).
- Henrich, Dieter/Horstmann, Rolf-Peter (ur.), 1982: *Hegels Philosophie des Rechts – Die Theorie der Rechtsformen und ihre Logik*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Hofmann, Hasso, 2003: *Repräsentation. Studien zur Wort- und Begriffsgeschichte von der Antike bis ins 19. Jahrhundert*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Horstmann, Rolf-Peter, 1974: Über die Rolle der bürgerlichen Gesellschaft in Hegels politischer Philosophie, u: Riedel, Manfred (ur.), *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, str. 276-311.
- Horstmann, Rolf-Peter, 2005: Hegels Theorie der bürgerlichen Gesellschaft (§§158-256), u: Siep, Ludwig (ur.), *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Akademie Verlag, Berlin, str. 193-216.
- Huber, Ernst Rudolf, 1957: *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Bd I, Reform und Restauration 1789 bis 1830, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- Jamme, Christoph, 1986: Die Erziehung der Stände durch sich selbst. Hegels Konzeption der neuständisch-bürgerlichen Repräsentation in Heidelberg 1817/1818, u: Lucas, Hans-Christian/Pöggeler, Otto (ur.), *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Canstatt, str. 149-173.
- Kervégan, Jean-François, 2000: Sovereignty and Representation in Hegel, u: *The Philosophical Forum*, Vol. XXXI (3-4), str. 223-247.
- Kervégan, Jean-François, 2005: *Hegel, Carl Schmitt. Le politique entre spéculation et positivité*, PUF, Pariz (1. izd. 1992).
- Kervégan, Jean-François, 2007: *L'effectif et le rationel. Hegel et l'esprit objectif*, J. Vrin, Pariz.
- Kervégan, Jean-François, 2008: Jenseits der Demokratie, u: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 56 (2008), Berlin, str. 223-243.
- Lübbe-Wolf, Gertrude, 1981: Hegels Staatsrecht als Stellungnahme im ersten preussischen Verfassungskampf, u: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, 35, str. 476-501.
- Lucas, Hans-Christian/Pöggeler, Otto (ur.), 1986: *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Canstatt.
- Lucas, Hans-Christian, 1986: "Wer hat die Verfassung zu machen, das Volk oder wer anders?" Zu Hegels Verständnis der konstitutionellen Monarchie zwischen Heidelberg und Berlin, u: Lucas, Hans-Christian/Pöggeler, Otto (ur.), *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Canstatt, str. 175-220.

- Müller, Cristoph, 1966: *Das imperative und freie Mandat (Überlegungen zur Repräsentation des Volkes)*, A. W. Sijthoff, Leiden.
- Pitkin, Hannah, 1967: *The Concept of Representation*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Podlech, Adalbert, 1984: Repräsentation, u: Otto Brunner/Werner Conze/Reinhart Koselleck (ur.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 5, Pro-Soz, Stuttgart, str. 509-547.
- Posavec, Zvonko, 1993: Hegel i tradicija prirodnog prava, Hegel-Hobbes, *Politička misao*, 3: 76-84.
- Pozzo, Riccardo, 1990: "Bourgeois" oder "citoyen"? Zu Hegels Begriff der bürgerlichen Gesellschaft, u: Apel, Karl-Otto (ur.), *Zur Rekonstruktion der praktischen Philosophie*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, str. 580-600.
- Prpić, Ivan, 1976: *Država i društvo*, NIP Mladost, Beograd.
- Prpić, Ivan, 1987: Država – nastanak i pojam, *Naše teme*, 12: 2114-2130.
- Ribarević, Luka/Vujeva, Domagoj, 2011a: Povijest pojma predstavnništva. Elementi za izgradnju moderne teorije političkog predstavnništva I, u: *Politička misao* (48) 3: 167-195.
- Ribarević, Luka/Vujeva, Domagoj, 2011b: Povijest pojma predstavnništva. Elementi za izgradnju moderne teorije političkog predstavnništva II, u: *Politička misao* (48) 4: 175-194.
- Riedel, Manfred, 1970: *Bürgerliche Gesellschaft und Staat bei Hegel*, Hermann Luchterhand Verlag GmbH, Neuwied und Berlin.
- Riedel, Manfred, 1974: Hegels Begriff der bürgerlichen Gesellschaft und das Problem seines geschichtlichen Ursprungs, u: Riedel, Manfred (ur.), *Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, str. 247-275.
- Riedel, Manfred, 1991: Društvo, građansko, u: Pokrovac, Zoran (ur.), *Građansko društvo i država*, Naprijed, Zagreb, str. 33-133.
- Ritter, Joachim, 1989: *Hegel i francuska revolucija*, "Veselin Masleša", Sarajevo.
- Schnädelbach, Herbert, 2005: Die Verfassung der Freiheit, u: Siep, Ludwig (ur.), *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Akademie Verlag, Berlin, str. 243-265.
- Schmitt, Eberhard, 1969: *Repräsentation und Revolution: Eine Untersuchung zur Genesis der kontinentalen Theorie und Praxis parlamentarischer Repräsentation aus der Herrschaftspraxis des Ancien régime in Frankreich (1760-1789)*, Verlag C.H. Beck, München.
- Siep, Ludwig, 1982: Intersubjektivität, Recht und Staat in Hegels "Grundlinien der Philosophie des Rechts", u: Henrich, Dieter/Horstmann, Rolf-Peter (ur.), *Hegels Philosophie des Rechts – Die Theorie der Rechtsformen und ihre Logik*, Klett-Cotta, Stuttgart, str. 255-276.

- Siep, Ludwig, 1986: Hegels Theorie der Gewaltenteilung, u: Lucas, Hans-Christian/Pöggeler, Otto (ur.), *Hegels Rechtsphilosophie im Zusammenhang der europäischen Verfassungsgeschichte*, Frommann-Holzboog, Stuttgart-Bad Canstatt, str. 387-420.
- Siep, Ludwig, 2004: Constitution, Fundamental Rights, and Social Welfare in Hegel's *Philosophy of Right*, u: Pippin, Robert B./Höffe, Ottfried (ur.), *Hegel on Ethics and Politics*, Cambridge University Press, str. 268-291.
- Stollberg-Rilinger, Barbara, 1999: *Vormünder des Volkes. Konzepte landständischer Repräsentation in der Spätphase des Alten Reiches*, Duncker&Humblot, Berlin.
- Theunissen, Michael, 1982: Die verdrängte Intersubjektivität in Hegels Rechtsphilosophie, u: Henrich, Dieter/Horstmann, Rolf-Peter (ur.), *Hegels Philosophie des Rechts – Die Theorie der Rechtsformen und ihre Logik*, Klett-Cotta, Stuttgart, str. 317-381.
- Vieira, Mónica Brito/Runciman, David, 2008: *Representation*, Polity Press, Cambridge.
- Vujeva, Domagoj, 2011: *Političko predstavništvo u Hegelovoj znanosti o državi* (doktorska disertacija), Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Walz, Rainer, 1982: *Stände und frühmoderner Staat (Die Landstände von Jülich-Berg im 16. und 17. Jahrhundert)*, P.H.C.W. Schmidt, Neustadt/Aisch.
- Weisser-Lohmann, Elisabeth, 1993: "Divide et impera". Zu Hegels Heidelberger Stände- und Verfassungslehre, *Hegel-Studien* 18, str. 193-214.
- Weisser-Lohmann, Elisabeth, 2000: "Daß das Allgemeine zu einer Tat komme" – 'Sittlichkeit' und 'Verfassung' bei Hegel, u: Weisser-Lohmann, Elisabeth/Köhler, Dietmar (ur.), *Verfassung und Revolution. Hegels Verfassungskonzeption und die Revolution der Neuzeit*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, str. 137-166.

Domagoj Vujeva

HEGEL'S THEORY OF POLITICAL REPRESENTATION

Summary

The text deals with Hegel's theory of political representation which is founded on the estate-corporative representation of major interests of civil society in the political state. Such a form of representation is contrary to the modern concept of representation; according to the latter, the object of representation is always the people as community of free and equal citizens which the representative is yet to shape into a unique subject capable of activity. In order to value adequately Hegel's theory of representation and its potential in contemporary representative democracies, the text begins by analyzing Hegel's idea of the constitution as a wider institutional mechanism of mediation between the social and political spheres. This is followed by an overview of Hegel's criticism of representative democracy, which he perceived as a form of re-

presentation inadequate for the modern state. Namely, in Hegel's judgment, representative democracy, with its starting point of the people as a community of free and equal citizens and its reduction of their political activity to voting in the elections, excludes representation of particular social interests and true participation of citizens in political affairs, which is why it results in a formalistic determination of the state. The basic insight that enables Hegel to overcome those contradictions of representative democracy is the insight regarding modern civil society as the locus of historical emancipation of man. Thus precisely the "estates" – formations resulting from the division of labour – and "corporations" – interest associations of individuals – become the instrument of mediation between the social and political spheres in *The Philosophy of Right*. This very insight, however, is the core problem in Hegel's theory of representation, since it makes Hegel overlook entirely the political potential of democratic establishment of state authority. Still, Hegel's "interest" representation is not inapplicable to contemporary representative democracies – indeed, it is a necessary functional corrective to the modern concept of representation, the element which equally belongs to the reality of the modern state. The final part of the text strives to show that it plays such a role precisely if observed from the viewpoint of Hegel's teachings on the constitution. In Hegel, namely, the estate assembly does not occupy the place which, in modern representative systems, belongs to the parliament – in Hegel's constitutional model, that place is occupied by the monarch – but is instead conceived as a mediatory organ positioned *between* the supreme state authority and the people. In other words, the estate assembly is the second instance of representation in which the plurality of civil society and the subjective freedom of individuals come into political prominence.

Keywords: Hegel, estate-corporative representation, representative democracy, civil society, political state

Kontakt: **Domagoj Vujeva**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10000 Zagreb. E-mail: domagoj_vujeva@yahoo.com